

sikkert også for at afvende den snigende enevælde.

Disse få linier blot til nuancering af Olden-Jørgensens synspunkter. De må bare ikke bortvejre hovedsagen: at der er tale om en god og indsigtfuld af-

handling, metodisk stringent og tilmed – hvilket ikke er helt vanligt – særdeles velskrevet, en fornyelse, der smager af mere.

E. Ladewig Petersen

DET 19. ÅRHUNDREDE

Anna Rasmussen: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet.* (Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1996), 255 s., 195 kr.

I disse år, hvor guldalderen ofte fejres ved storslåede festivaler og bogudgivelser, er Anna Rasmussens bog om de allerfattigste på landet i første halvdel af 1800-tallet et særdeles vigtigt arbejde. Bogen er med til at holde proportionerne nogenlunde på plads.

Anna Rasmussen, der er mest kendt for sine forbilledlige lokalhistoriske bøger om Hylke sogn i 1700- og 1800-tallet, har denne gang udvidet sin arbejdsmark til at omfatte hele det gamle Århus amt. Derimod er emnet indskrænket til at omhandle landbosamfundets allerfattigste, dem, der ikke kunne klare sig uden andres hjælp.

I bogen gennemgås de barrierer, som iværksættelsen af fattigloven af 1803 stødte på ude i lokalsamfundene. Efter særdeles omfattende studier af det bevarede arkivmateriale på Landsarkivet for Nørrejylland fremlægger forfatteren talrige eksempler på, hvor umenneskeligt de fattige blev behandlet. De enkelte eksempler er ofte ganske skræmmende, f.eks. en fødende tjenestepige, der i huj og hast en sen aften med regn og storm blev kørt bort både fra sin plads og fra sognet, straks veerne tog til. På næsten

enhver måde søgte bønder og til dels også præster at undgå økonomiske byrder og for megen ulejlighed. De skiftende amtmænd var oftest bøndernes og præsternes modspillere – i Anna Rasmussens fremstilling fremstår amtmændene ligefrem som de retfærdige, der afværgede de værste overgreb på de fattige og deres rettigheder.

Forfatteren har med bogen villet skrive en slags »omvendt landbohistorie« ved at trodse den positive særbehandling, som danske bønder ofte har haft i historieskrivningen og i stedet synliggøre nøden og elendigheden i landbosamfundet ved »at give stemme, bevidsthed og en lille smule krop til de allerfattigste« (s. 8). Det lykkes takket være de grundige arkivstudier. Men ret beset handler Anna Rasmussens bog allermest om bønder. I århundreder havde bønderne givet almisser bl.a. som barmhjertighedsgerninger, men med fattigloven af 1803 blev omsorgen lovbehaftet, og udgifterne kom til at hvile på bønderne. Afstanden mellem ydere og nydere af fattighjælp blev større og større. Deraf fulgte en stigende modvilje mod de fattige fra bøndernes side. Det er denne modvilje, bogen først og fremmest handler om.

De mange eksempler er fint disponeret og desuden forankret i større perspektiver. Forfatteren påpeger f.eks., at omkring 1850 var de fattige ulykkeligere

end nogensinde. Som følge af bøndernes holdningsskift var de nu ikke blot låst fast i nød og trang som altid, men endnu mere af skam og skyldfølelse over ikke at kunne klare sig selv (s. 229).

En vigtig bog.

Kenn Tarbensen

Hanne Sanders: *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820-1850*. (Museum Tusulanums Forlag, 1995). 392 s., 198 kr.

Overgangen fra stænderfællesskabet, hvis beskaffenhed hvilede på en enevældig og en kirkelig autoritet, til det sekulariserede, borgerlige samfund, der byggede på individets egen tro og behov, er det overordnede tema i Hanne Sanders' svenske disputats om bondevækkelse og sekularisering i Danmark og Sverige. Undersøgelsens genstandsområde er vækkelsen, en samlebetegnelse for en række hændelser, der kan dateres til perioden før 1850, altså inden organiseringen af de folkelige bevægelser eller på svensk 'folkrörelser'. Kendetegnen for vækkelsen er ifølge forfatteren konflikten, forstået som en reaktion på de givne forhold. Nærmere bestemt er det en reaktion på tidens religiøse principper og normer, en reaktion på, hvad kristendommen skal befatte sig med og navnlig hvordan. Vækkelsen udtrykker på den måde den nye form for socialt, politisk og religiøst engagement, som i den første halvdel af 1800-tallet skød op i de protestantiske lande i takt med den stigende utilfredshed med den officielle kirkes veldefinerede tro og liturgi.

Sanders tese er, at vækkelsen foregik i samspillet mellem det klassiske og det moderne. Vækkelsen bærer altså ingen brudkarakter i sig.

Bevidst og mod sædvane har Sanders valgt at anlægge et overnationalt per-

spektiv på undersøgelsen ved at tage de to klart afgrænsede områder, den danske ø Langeland og det svenske Skara stift, under behandling. Dette perspektiv begrundes med, at vækkelsen bør ses som et protestantisk fænomen og ikke et nationalt afgrænset fænomen. Ligheden mellem de to lande kommer man heller ikke uden om. For at få bekræftet denne omstændighed har hun med omhu på systematisk vis samlet de forskellige former for religiøse konflikter i perioden. Derpå har hun undersøgt det karakteristiske ved vækkelsens form og indhold for at få svar på, hvorfor det kom til disse konflikter.

Kildematerialet har Sanders struktureret efter tre kendte typer vækkelser fra de to områder. Det drejer sig for det første om den såkaldte konventikelvækkelse – efter den lovgivning (konventikelplakater i både Danmark og Sverige), der forbød religiøse møder i private hjem – der især fandt udbredelse på Langeland. Det centrale for denne type var de forsamlinger på 20 til 100 mennesker, som lægmandsprædikanten samlede uden for kirken på gårdene. Disse forsamlinger, som bød på bøn, salmesang, bibellæsning og prædikener, udgjorde et kritisk alternativ til sognets officielle forkyndelse af den kristne tro. Man kom dermed med ét til at bryde med præstens monopol på at udlægge troen.

I Skara stift i Västergötland fandtes en tilsvarende separatistisk lægmandsvækkelse, der imidlertid var knap så konfliktskabende som den danske. Derudover beskriver Sanders en præsteledt vækkelse, som bl.a. går under betegnelsen landahlismen (efter præsten Johan Landahl og hans sønner). Disse præster opnåede med deres prædikener at få folk uden sogns fra til at bryde sognebåndet. Grunden til dette var, at man ikke mente, at alle præster prædikede Guds ord lige godt. Dette personlige engagement udvidede en af landahlpræsterne til også at